

Deliberatív közvélemény-kutatások világszerte

I. BEVEZETÉS

A deliberatív közvélemény-kutatás módszerét már mintegy negyed évszázada kifejlesztette a módszerre licence-joggal is bíró James S. Fishkin, az amerikai Stanford Egyetem politológus professzora. A módszer szülőatyja a deliberációt így definiálja: „szemtől szembeni beszélgetés, amelyben a résztvevők szándékoltan vetnek fel és beszélnek meg egymással versengő érveket, hogy ítéletet mondhassanak egy adott probléma különböző megoldásaira.”^[1] A deliberáció^[2] magyar elnevezése gondolkodtató közvélemény-kutatás lett. Eddig szerte a világban több mint 15 országban csaknem 60 alkalommal végeztek deliberatív közvélemény-kutatást, minden alkalommal Fishkin és társa, Robert C. Luskin közreműködésével, a kormányzati döntéshozatalt segítő, kvázi állampolgári „elő-véleményként”, segítségként. Ezen kutatások közül néhányat kiragadva próbálom meg az újító módszer mibenlétét és hatékonyságát bemutatni.

II. A DELIBERATÍV DEMOKRÁCIA – AZ ALAPOK

Alapvetően négy „hagyományos” demokráciaelméletről beszélhetünk: képviseleti, részvételi, közvetlen és deliberatív demokrácia-elméletekről. A képviseleti demokrácia esetében a nép által közvetlen vagy közvetve választott képviselők hozzák meg a közügyekkel kapcsolatos döntéseiket, amelyeket az alapszabály, az alkotmány vagy az alapszerződés határol be, ebben az esetben a delegált hatalomgyakorlás rendelkezik primátussal. A részvételi demokrácia politológiai értelemben a döntések közös meghozatalát, a közügyek közös kezelését jelenti. Pontosabb, ha a képviseleti demokrácia részvételi elemekkel való kibővítéséről beszélünk. Közvetlen demokráciáról szigorú értelemben véve abban az esetben lehet szó, amikor a potenciális döntéshozói kör és a döntés által potenciálisan érintettek köre azonos. Direkt vagy közvetlen részvételen alapuló demokráciában a közösség minden tagja személyesen részt vehet a közügyek eldöntésében. Ennek gyakorlásához szükséges a népgyűlés (egy kis létszámú tevékeny közösség), vagy a népszavazás jogintézménye.^[3] A deliberatív demokráciában központi szerepet játszik a nyilvános vita. A nyilvános vitában az állampolgárok nem pusztán kinyilvánítják már előzetesen is meglévő preferenciáikat, hanem a fontolgatás során bekövetkező változások mentén alakítják ki álláspontjaikat. „Az ideális deliberatív procedúrában a demokráciák

[1] Fishkin, 2000.

[2] A *deliberative*, *deliberation* szavak többféle fordítása is megtalálható a magyar nyelvben úgy, mint: gondolkodtató, tanácskozó, megvitató stb.

[3] Bővebben a témáról itt olvashatunk: Antal, 2009.

intézményeinek tükrözniük kell, hogy a résztvevők egyenlők és szabadon érvelnek a konszenzust keresve. A szabadság abban nyilvánul meg, hogy a javaslatok megfontolását nem befolyásolja az előzetes normák ereje. A résztvevőket csak a vitájuk eredménye kötelezi és a döntés elfogadásához elegendő ok, hogy deliberatív vita eredményét tükrözi.”^[4] A vitában az érvek és nem a résztvevők hatalma a döntő. Lényeges kikötés, hogy a deliberáció során az egyének elvonatkoztatnak saját érdekeiktől és mindahányan a közjót keresik. Ebben a folyamatban egyfelől minden résztvevő fél egyenrangú, egyenlő lehetősége nyílik a megszólalásra, másfelől egymás véleményére nyitott és respektálja azt.^[5] A nyilvános vita pozitív következményei közé tartozik például az információk gyors és hatékony terjedése, valamint a politikai tudásanyag kiszélesítése. A vélemények átgondoltabbakká válnak, a közös problémákra új megoldásokat találhatnak a résztvevő felek és könnyebbé válik az attitűd- és véleményváltás, valamint a konszenzus.

A deliberatív demokráciaelmélettel szemben elhangzó vélemények között szerepel, hogy a nyilvános vitából nem szükségképpen következik egyhangú és racionális egyetértés a résztvevők között, így a deliberáció csak kiegészítheti, de nem helyettesítheti a preferenciák összesítését. Ha mégis egyetértés alakul ki, fennáll a veszély, hogy a konformitás, a csoportnak való megfelelés igénye alakította az egyéni nézeteket, nem a belátás az érvek hatására. A közjó hangoztatása a nyilvános érvelésben pedig adott esetben pusztán az önző szempontok elkendőzését szolgálhatja.^[6] A deliberatív demokrácia lényege „...a döntéshozás kollektivitása, a releváns aktorok részvétele (a részvétel egyenlősége növelésének mértékében a demokrácia is nő), az érvek és indítékok kicserélése és megfontolása — a preferenciák átalakulása céljából. Ez a néhány elem még elég tág és rugalmas elképzelések megalkotását teszi lehetővé, de egy bizonyos határon túl tágítani a deliberáció fogalmát azzal a veszéllyel jár, hogy az elmélet jelentését veszti és feleslegessé válik.”^[7] A deliberatív demokráciaelméletek elterjedése azt jelzi, hogy az elvi megfontolásokat legalább részben megpróbálják meghonosítani különböző társadalmi intézményekben és gyakorlatokban, köztük a deliberatív közvélemény-kutatások fórumain.

1. A deliberatív közvélemény-kutatás módszere

A deliberatív közvélemény-kutatás egy olyan kutatási módszer, amely a kiscsoportokban történő vitatkozást ötvözi a hagyományos, véletlen mintavételen alapuló közvélemény-kutatás technikájával. A hagyományos közvélemény-kutatások — eszközrendszerükből adódóan — többnyire csak azt teszik lehetővé, hogy a megkérdezettek felszínes véleményéből építkezzenek a kutatások, mivel a „racionális ignorancia” néven emlegetett társadalomtudományi jelenségnek megfelelően az embereknek nem, vagy csak csekély mértékben éri meg, hogy külön időt szánjanak tájékozódásra, vagy egy jól megalapozott vélemény kialakítására.

A deliberatív közvélemény-kutatás módszerének lényege az, hogy megkísérli a hagyományos közvélemény-kutatás és az állampolgári konzultáció kettősségét egybeol-

[4] <http://www.magyaragora.org/?p=magora&c=4> (2012.10.20.)

[5] Kerékgyártó, 2009, 3.

[6] Erről a témáról bővebben lásd Bohman, 1997.

[7] Kerékgyártó, 2009, 3.

vasztani és együttesen alkalmazni. Először egy reprezentatív, véletlen mintavételre kerül sor az adott kérdésben, majd a mintában résztvevőket személyes vitahétvégre invitálják, hogy a kérdést egymással is megvitassák. A vitahétvéget megelőzően a résztvevők egy objektív, minden érvet és ellenérvet tartalmazó, tájékoztató háttéranyagot kapnak. A vitahétvéget kiscsoportos beszélgetések formájában, szakértőkkel és politikusokkal is kibővülve úgy bonyolítják le, hogy a résztvevők felé az adott témában új kérdéseket is megfogalmaznak. A vitahétvége lezárásaként a résztvevők ismét az eredetileg feltett kérdésekre válaszolnak. A vélemények megváltozása, formálódása azt mutatja, hogy milyen lenne a tényleges közvélemény, ha az embereknek módjukban állna tájékozódni és alaposan végiggondolni az adott kérdést. Vincent F. Price, Peter Neijens a módszer hatékonyságaként az antik demokráciákra hivatkozik: „A deliberatív módszer általános alap gondolata az antik Athénban alkalmazott gyakorlatra épül, ahol sorshúzással választották ki a körülbelül 500 fős állampolgári zsűri tagjait, akiknek az volt a dolguk, hogy ítéletet hozzanak a politikai vezetők ellen felhozott vádak kérdésében. Ez a fajta „közvélemény-bíróság” igen nagy hatalommal bírt Athénban, sőt bizonyos esetekben joga volt felülvizsgálni és hatályon kívül helyezni az athéni polgárok népgyűlésének döntéseit is. Az eljárás célja a kis léptékű politikai tanácskozási lehetőségeinek adaptálása a jelöltek kiválasztásának és a közérdekű kérdések felvetésének problémájára a nagy léptékű nemzetállamokban. Ez a módszer kombinálja a szemtől szemben való politizálás átgondoltságát és mélységét az országos események reprezentatív jellegével. Az alapvető kiindulási pont az, hogy a deliberatív közvélemény-kutatás megvalósítja a közvetlen demokráciát politikailag egyenrangú résztvevők csoportján belül, akik mintegy a társadalom statisztikai mikrokozmoszaként képviselői vagy a tanácskozásokban szószói az egész társadalomnak. Ez az intézmény ilyen értelemben közvetlen személyes kapcsolatban álló közösséget jelent a résztvevők számára és ugyanakkor képviseleti intézmény a nemzetállam számára.”^[8] Kasper Møller Hansen szerint a deliberatív közvélemény-kutatás befolyásolja, és nem megjósolja a közvéleményt. A módszert elsősorban közpolitikai kérdések eldöntésére és megvitatására találta ki Fishkin. „Valójában egy döntéshozatali alternatíva megvitatásáról és egy közpolitikai kérdésben tett javaslatról van szó. Miért lehet jobb ez a módszer, mint a hagyományos képviseleti demokráciában megválasztott vezetők döntései? A legnyilvánvalóbb válasz az, hogy a résztvevőknek nem kell foglalkozniuk azzal, megválasztják-e majd újra őket és nincsen feltétlenül követendő pártálláspont sem. A résztvevők elmondhatják a véleményüket szabadon anélkül, hogy bármilyen társadalmi nyomás nehezedne rájuk. Megint más kontextusban — állítja Fishkin — a módszerével valódi attitűdökről tanúskodó válaszokat kaphatunk és a válaszadók nem a standardizált, végig nem gondolt attitűdválasztásra kényszerülnek, amelyeknek a megbízhatósága és érvényessége megkérdőjelezhető.”^[9]

A tematikai komplexitásokról is érdemes néhány szót szólnunk. Ha két jelölt között kell választani és a deliberatív közvélemény-kutatás célja az, hogy megmérjessék a két jelölt a szavazói között, abban az esetben egyszerű képletről beszélhetünk. Itt egy szimpla választásról van szó, ahol a változás remekül nyomon követhető. A mögöt-

[8] Price – Neijens, 2007, 705.

[9] Herman, 2005, 19–20.

tes értékek szerepe viszont nincs, vagy csak csekély hatással van a választásra. Ha egy konkrét ügyben kell döntést hozni, akkor már bonyolódik a képlet és a mögöttes értékek is felértékelődnek. A változás ebben az esetben is könnyedén nyomon követhető és kimutatható, a résztvevők ugyanis a két álláspont, az igen, vagy a nem mentén polarizálódnak. Összetettebb vagy összetársadalmi kérdésekkel foglalkozó projektek esetében már a kérdésfeltevés is sok esetben nehézségekbe ütközhet a komplexitás magas foka miatt. A *wicked problems*, avagy „átkozott probléma” nagy kihívást jelent, és a feltett kérdésekre nincs egyértelmű, egyedüli jó válasz.

III. DELIBERATÍV KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK VILÁGSZERTE

1994 áprilisában, Nagy-Britanniában alkalmazták először a deliberatív közvélemény-kutatás adatfelvételi módszerét. Mintegy 300 szavazót kértek meg, hogy a bűnözés kezelésének módjairól, illetve csökkentésének lehetőségeiről vitázzanak. A *Granada Television* és a *The Independent* című lap támogatásával az adatfelvételt országszerte közvetítették. A televíziós közvetítések fokozzák a deliberatív közvélemény-kutatások hatását, mert emberek milliói találkozhatnak így a különböző nézőpontokkal, érvekkel. „Mivel a kutatásban résztvevők is minden esetben egyszerű állampolgárok, a nézőknek könnyű azonosulni velük. Ellentétben azzal, amikor pusztán kívülálló szemlélők képviselőjelölti viták vagy agresszív interjúk esetében.”^[10]

Az Amerikai Egyesült Államokban a módszer alkalmazására először 1996-ban került sor az „Országos Közérdekű Kérdések Kongresszusa”^[11] nevű rendezvény alkalmából a texasi egyetem austini campusán. Az eseményt itt is számos állami és privát szponzor támogatta, például a *PBS (Public Broadcasting System)* állami műsorközlő hálózat, amely segítségével a nagy publicitás borítékolható volt. Az 1996-os elnökjelölési kampány kezdetén megvalósult deliberatív közvélemény-kutatás a nemzetgazdaság jövőjének kérdéseivel, családpolitikával, illetve az Egyesült Államok globális szerepének újraértékelésével foglalkozott.

A 2001-ben Ausztráliában lezajlott deliberatív közvélemény-kutatás politikai célokat szolgált. Nagyban hozzájárult az aboriginál kisebbség elfogadtatásához, szimbolikus megjelenítéséhez.

Pataki György számol be *Bölcs „laikusok” — Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában* című írásában arról, hogy a brazil Porto Alegre városában 1989 óta a városvezetés az ún. részvételi költségvetés technikáját alkalmazza, amely annyit jelent, hogy a települési költségvetés összetételének és arányainak a meghatározása és működésének az ellenőrzése egy minden lakos számára nyitott és átlátható, évente újraismétlődő vita- és tervezési folyamaton keresztül valósul meg.^[12]

„Dániában a parlament 1985-ben létrehozta a Dán Technikai Tanácsot (*Teknologirådet*) azzal a céllal, hogy legyen egy olyan, a végrehajtott hatalomtól független szakmai in-

[10] Price – Neijens, 2007, 706.

[11] Price – Neijens, 2007, 706. – National Issues Convention, NIC.

[12] Pataki, 2007, 2.

tézmény, amely a technológia- és tudománypolitikai döntések meghozatalát azzal segíti, hogy széles társadalmi részvételt biztosít azok megvitatására. Ez a Tanács több módszert is kifejlesztett és gyakorlatba ültetett arra vonatkozóan, hogyan lehet hatékonyan és hatásosan társadalmi párbeszédet folytatni egyes technológiák, illetve tudományos kutatási irányok várható ökológiai, társadalmi és gazdasági hatásairól.^[13] Az egyik ilyen módszer, amelyet 1987 óta alkalmaznak Dániában, a Konszenzus Konferencia nevet kapta.

Hazánkban először 2005-ben végeztek deliberatív közvélemény-kutatást a romák esélyegyenlőségének és társadalmi integrációjának kérdését vizsgálva, Magyar Agora néven. A mintegy 1000 fős mintavétel három alapvető kérdés köré csoportosult: (i) szegénység és etnikai státus összefüggései; (ii) diszkrimináció és cigányság kérdése; valamint (iii) az oktatási és lakóhelyi szegregáció mértéke napjainkban. „Magyarországon a roma kisebbség helyzete számos alapvető fontosságú kérdést érint: egyrészt felveti az etnikumok közti kapcsolatok kérdését, amely gyakran konfliktusokhoz, sőt időnként erőszakhoz vezet, valamint a társadalmi felemelkedés problémáját egy olyan, nagy és egyre növekvő kisebbség esetében, amely nemcsak a politikai szervezettsége, társadalmi helyzete, illetve egészségügyi és álláslehetőségei szempontjából van súlyosan hátrányos helyzetben, hanem a hétköznapi életben gyakran diszkrimináció áldozata. Bár a probléma köztudott és történtek is politikai lépések, amelyek támogatásra találtak a magyar társadalom különböző szegmenseiben, jelentős nyilvános vitát alig szerveztek a kérdéstről. Ennek oka vélhetően nem annyira a kérdés által kavart erős indulatokban rejlik, mint inkább abban, hogy a hivatalos kijelentések és a közvélemény között igen nehezen áthidalható szakadék húzódik. A kutatás a kérdésre vonatkozó vélemények szórásának és intenzitásának mérésén túl azt is meg kívánta mutatni, hogy a vita során mely vélemények bizonyulhatnak alakíthatónak, és milyen mértékben. A projektben alkalmazott deliberatív közvélemény-kutatás az egyéni meggyőződések rejtett konfliktusaira képes fényt deríteni, ami kísérleti jelleggel példát adhat a hasonló gondolkodású állampolgárok, a nem kormányzati szervezetek és a politika alakítói számára is a konfliktusok feloldásának lehetséges módjára.

A módszer, bár nem képes a tényleges magatartásbeli következményeket mérni, de a deliberatív részvétel hatásának tesztelésével legalább a vélemények változásának és változtathatóságának lehetőségeit képes tesztelni.^[14]

IV. ÖSSZEGZÉS

Az eddig megrendezett deliberatív közvélemény-kutatásokról meglehetősen kevés adat áll rendelkezésre, ezek is általában másodlagos, a médiatudósítások által már „szűrt” forrásokból. Ezen közvélemény-kutatások adott időben és helyen aktuális — általában közpolitikai — témákról szólnak, így a hosszú távú jelentőségük véleményes lehet. További tényező, hogy licencelt termékről van szó, így minden deliberatív közvélemény-kutatás a tulajdonos engedélyéhez kötött. Az esetek többségében csak arról le-

[13] Pataki, 2007. 6.

[14] Herman, 2005, 28–29.

het tudomást szerezni, hogy megrendeztek egy-egy ilyen esemény. A hazai mintavétel kivételt képez ez alól, mivel több tanulmány és cikk is beszámolt eredményeiről. Ezen esetben viszont a publicitás megfelelő mértéke erőteljesen megkérdőjelezhető. A módszer újítása, miszerint ötvözi a közvélemény-kutatások hagyományos módszereit a személyes vitafórumok által nyújtott lehetőségekkel, mindezidáig nem tapasztalt hatékony eredmények megszületéséhez vezethet. A módszer leginkább olyan problémák felmerülése esetén alkalmazható, amelyek széles társadalmi rétegeket érintenek, érdekelnek.

IRODALOM

- Antal Attila (2009): A környezeti demokrácia elmélete és gyakorlata. In: *Politika-tudományi Szemle*, 4. szám, 82–104.
- Bohman, James – Rehg, William (eds.) (1997): *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. MIT University Press, Cambridge.
- Elster, Jon (1998): *Deliberative Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fishkin, James S. (1991): *Democracy and Deliberation. New Directions in Democratic Reform*. Yale University Press, New Haven.
- Fishkin, James S. (2000): *The “Filter”, the “Mirror” and the “Mob”: Reflections on Deliberative Democracy*. Paper presented at „Deliberating about Deliberated Democracy” February 4–6, University of Texas at Austin. Elérhető: http://www.svet.lu.se/links/Demokratiesurser/papers_deliberativ_demokrati/FilterMirrorMob.pdf (2012. 12. 01.)
- Gutman, Amy –Thompson, Dennis (1996): *Democracy and Disagreement*. Harvard University Press, Cambridge.
- Herman Zita (2007): Szociológia és politológia. A deliberatív közvélemény-kutatás nemzetközi gyakorlata. In: Örkény Antal – Székelyi Mária (szerk.): *Deliberatív közvélemény-kutatás a magyarországi romák és nem romák viszonyáról*. [közread. az] ELTE Társadalomtudományi Kar. Budapest, (Magyar Agora 2005.), 17–29. Elérhető: http://www.magyaragora.org/dinamikus/kozponti_dokumentumtar/Herman_Zita.pdf
- Kerékyártó Ágnes (2009.): A deliberáció esélyei az intézményesült – nyilvánosságban. In: *RODOSZ konferenciakötet 2009*. (fel. szerk. Székely Tünde), Clear Vision, Kolozsvár, 12 p. Elérhető: <http://www.rodosz.ro/files/Kerekgyarto%20Agnes.pdf>
- Kis János (2000): *Alkotmányos demokrácia*. INDOK, Budapest.
- Møller Hansen, Kasper (2002): Real Attitude Change through Deliberation. In: *Yale Bulletin and Calendar*, March 15, 30 (22), Two–Week Issue DOP conference, Turin, Italy.
- Örkény Antal – Székelyi Mária (szerk.) (2007): *Deliberatív közvélemény-kutatás a magyarországi romák és nem romák viszonyáról*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, (Magyar Agora 2005).
- Pataki György (2007): Bölcs „laikusok” — Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. In: *Civil Szemle*, 3–4. szám, 144–156.
- Price, Vincent F. – Neijens, Peter (2007): A deliberatív közvéleménykutatás. In: *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Szöveggyűjtemény. Szerk. Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás. Gondolat, Budapest, 698–732.